

A D A B A K I A K

PAPER ZAHARRETAN BEGIRA.—Euskerazko eskutitzak, gutunak, letrak edo kartak ez dira beñiere ugariegiak izan, batez ere agintarien artean idatzitakoak. Emen dakarguna ez da oso zaharra, ez baitu mende t'erdi edo baizik. Bidali, Urruñako "merak" bidali zion Pasaiako (ez Pasaiko) "alkateari". Lehen ere, ain zuzen, iritxi dira guregana Urruñia'ko balderna-apez eta ziñegotziek Ondarribia'koei egin zizkietenak, 1680-an. Ikus S. Mugica, RIEV 2, 1908, 725 ss.

Onako au, 1815-ekoa, onera dakargu, EGAN-en atea zabalik arkituko dituelakoan. Gogoan dauzkagu Aingeru Irigaray'k emen argitaratu zituenak (1955, 1-2, 10 ss.): aiek zaharragoak ziran, ordea, 1622 ingurukoak, eta orrenbestez oraingoa baiño jakingarriagoak.

Onako au, beste ainbeste gauza bezala, Julio de Urkixo jaunaren paperetan zegoen. Nundik artu zuen, dirudienez, ez du iñun esaten. Paperak berak, zearka, itz oek dakarzki ertz batean: *Marzo 1815 Urruñia del alcalde s(ob)re 2 buyes robados en hesa.*

Urrugnan Marchoaren 11^{an}, 1815^{an}.

Urrugnaco Mairac

Passayaco Yaun alcatiari

Yauna

Errecibitu nuben bere demboran gan den Vrtharrillaren seyan escribatceco ohoria eguin cinnautan lettra, ceinna baitcen nic orobat gan den abendoren [*sic*] 28^{an} escribatu cintudanaren erreputa, idi ebaxi baten suyetian herri huntan Aguerreco ya-biari, ceinna içatu baitcen hilla eta saldua çure hirico fornidores eta cr[...] arguitan emana. Dioçu çure erran lettran entretenu ondoan affera hortaz çure aintcinneco alcate yaunarequin ordena emana içatu cela erran den fornidorrei aguertceco idi haren contuba eta pagatceco haren montanta ceinna passatu behar baitcinduben M. Ciprienen escubetarat nic othoistu cintudan beçala.

Iccussiric ez cindubela çure promessa bethetcen, Yaun alcatia pressat[...]a idiaren yabiari escribatu nautçun berriz galdeguiteco çure autoritatetic behar den yusticia holaco cassuban. Lettra hura exatuqui erremetituba içatu citçaitçun eta ene erreclamatonia legitimoa cen arren ichiltassuna gardatu duçu ceinnac eguiasqui suprenitu bainau eta ceinna secular ez bainuben eguinen holaco cassuban edo bertce cein nahi denetan ceinnetan ene laguntça baliatuco ahal baitciçaitçun. Gauçac estatu hortan cirelaric Aguerreco yaunac soffritcen çuben çor citçayoenaren escasias idiarentçat eta bertce alde hortan sartu gabe çure ganat ethortceco eguin tuben biyayetaco despendiac alcate yauna. Nola Yose Vitorio eta Franciscu Goicoechia çure hirico fornidorrac ohoinça hortaco co entac precio apalian erossi dutelacoan eta saldu questione den idia nola diot gan den asteasquenian hemengo mercatuban causitcen baitciren aguer araci nituben ene aintcinnerat pagamendubaren galdeguiteco, bainnan arroçoin funts gabe batçuben gainnian ceinnen gatic pretenitcen baitute errecursa içatia idia saldu diotenaren ganat. Galde eguin diotet eta contentatu nais pausa arastias M. Levaillant herri huntaco habitantaren escutan berrehun pezetaco suma bat idi ebaxiac balio çuben arren hainitz guehiago dembora hartan. Diru hori bere toquian egonen da Yaun alcatia, çuc erregelatcen eta ordenatcen duçuinno cer pagatu behar duten salbo hequien errecursa ohoinnaren contra eta eguiasqui ungui urus here burubac estimatu behar litu[...]te ceren ezditusten perseguitcen eta ceren contentatcen diren hequien paga arastias batcubec [*sic*] eta bertciac merecitcen duten demboran crimaren handitassunaren arabera eta gure leguien arabera galerac.

Orai Yaun alcatia, galdeguiten dut çure Yusticiatic ceinna billatcen baitut dubela aspaldi erreguela deçaçun eta ordena Vitorio eta Goycoetchiari pagatciac beriala, nahiago ezbadute Yustician sar nadin hequin contra eta has deçadan affera bat ceinnac obligatuco bainau hequien guida arastias Bayonnarat erregueren Yaun Percuradoriaren aintcinnerat ceinna ecin debecatuco baita hequien condemnatcetic gastu handitarat eta dembora bateco pressondeguirat çure ganic dependitcen da hequiei desagradamendu hori evitatcia.

Offreitcen darosquitçut Yaun alcatia, ene serbitçubac parte huntan eta salutatcen çaitut consideratione perfet batequin.

Balanqué
Maire.

Aldatzaillea, F. AROZENA.

IRITZI BAT.—Guztiok, nere ustez, euskera nundik jasoko, nundik zabalduko gabiltza. Batzuek euskeraz itz-egifiaz, beren etxe ta lagun artean. Beste batzuek, idazlanetan, Batzuek garbizaletasuna gorralduz. Beste batzuek, zelan edo alan, errian erara idatziaz. Emen zaldi bati “caballua” erriak deitzen ba’dio “caballua” esanaz. An, erriak lengusuari “primoa” deitzen badio, “primoa” deituaz. Eta orrella, orra or, emengo “primoa” eta ango “caballua” sartzen ba’ditugu gure izkuntza mintzatuan ez eze, idatzian ere, orra or nun galdu zaizkigun euskel itz jator bi, gure “pueblo soberanuaren” izenean.

Ni garbizalea naiz, baña etzait iruditzen garbizale izan bear danik zaldi bati zaldi deituzeko, lengusu bati, lengusu, edo leio bati, leio.

Aurreri txikitxoak diran bitartean, *pupu* egin dezue, edo *nan* zazu eta orrelakoak esan oi diegu, baña pixka bat azitzen diranean, eztiugu *pupu* esaten, *min* baizik. Eta *nan* ere ez *jan* edo *yan* baño.

Eta itz berriren bat asmatu bear baldin ba’da, asmatu egiten da; telefonua, atomoa, telebisifua olako itz mordolloak erabili bage. Ortarako dago Euskaltzaindia.

EGA.

EUSKAL-IZENAK.—*Herria* astekaritik izen-zerrenda bat zabaldu dute orritxo batean, agintarien eskabidez 1957-an Baiona’ko Auzitegian aurkeztua. Onela deritza: “Les prénoms basques légalement admissibles au registre des naissances”.

Pertson-izenen auzia latza eta garratza izan da gure artean aspaldidanik. Xamurrenetarik bat aipatzeko, or daukagu 1933-an *Euskera* aldizkarian —Euskaltzaindiaren barruan, beraz— Azkue’k, Altube’k eta “Orixe”-k elkarrekin izan zuten eztabaida.

Herria-k argitara duen izen-zerrenda ez da —euskera jatorrean nolabait adierazi bear badugu— agitz sistematikoa; bai, ordea, eta zearo gaiñera, katolikoa. Orotarik baitu, batetik eta bestetik: zahar eta berri, erriko eta atzerriko, kondairadun eta inñutzako. Elkarren ondoan daude, esate baterako, *Joanes*, *Joani*, *Jon* eta Zuberora’ko *Johañe*.

Bilduma onek, daraman joeraz, badu beste baten egitea. Ikus 1958-ko EGAN-en, 57-59 orrialdeetan, “Arrugaray”-k eman zuen —edo zuten— iritzia “Euskal izenetaz”. Or bildurik zeuden izen guztiak ere ez baitziran iturburu batekoak.

Oraingo izen-zerrendari gagozkiola, ez dala osoa egileek berek aitortzen dute: ez dago beraz esankizunik alde orretatik. Zerbait esatekotan, besterik egotziko genioke: orrenbeste izen ttipi, xume eta fimiño arkitzeak arriturik utzi gaituela. Ez dute, oker ez bageaude, *Betiri*-rik sartu; bai, ordea, *Bettiri* eta *Betti* eta, *Petri*-ren aldamentean, *Peru*, *Perotch*, *Peritz*, *Periko* eta *Pello* (*Pelle?*), saildu berberari ba-

dagozkio guztiok. Eta, oriek aski ez diralarik, ona gaiñera, gutxienez, *Piarres, Piarri, Piarrño, Pier, Pierra, Pierres, Pierchume (Piella?)* eta *Kepa*.

Alaz guztiz ere, onak izan arren oro, badirudi ez dirala guztiak elkarren ondoan ezartzekoak mailla berean, zein bere lekuan baizik, ez baitira berdin —aldi eta egokiera berditan— erabiltzen, gaztelaniaz *José* eta *Pepe* berdin erabiltzen ez diran moduan.

Uskeria bat, azkenik. *Eneka* dator zerrenda orretako “emazte izenen” artean, *Eneko*-ren emakumezko edo andrazko kidea dalakoan, noski. Izen ori, ordea —emakumezko *Eneka*-z ari gera—, ez da beñiere azaltzen aintziñako aigirietan. Orren lekuan, miresgarri badirudi ere, beste au agertzen da: *Onneca*. *Enneco*-ren antzekoa izanik —naiz, bukaeraz kanpora ere, berdiña ez izan—, onek bearko ere du izan emazterik ez duen *Enneco*-ren ezkontidea.

Orrela pentsatzen zuen —eta bidez, dirudienez— “Arrugaray”-k *Oneka* erderazko “Iñiga”-ren bitartez itzuli zuenean. Erderaz ere, ordea, *Uñega* (*Onneca*-ren ondorengoa) agertzen da aintziña, bai; baiña ez dirudi orren ondoan *Yñega*-rik (geroago *Iñiga*) arki ditekianik.

Itz bitan bukatzeko, ontzat artzekoa iruditzen zaigu izen-zerrenda au batasunera bidean, besterik ez balitz ere, eta pake-bidean jartzen gaituelako. Baita ere, gaiñera, baztertuegiak geneuzkan izen zaharrei ohore berri eman dielako. Beste orrenbeste egin du Yon Etxaide'k oraintsu argitara dan *Gorrotoa lege* eleberrian.

REGOYOS DURANGO'N.—Gauza jakia da Darío de Regoyos Durango'n bizi izan zala. Uri onetan pintau ebazan laukoak ez tira gitxi; eta bat baño geiago oso ezagunak, kalendarioetan eta liburuetan argitaratu ditubezalako joan diran azkenengo urteetan.

On Juan Olazaran durangar abade idazleak idatzi dau Regoyos'eri buruz aurtengo San Antoniñoetako programan. Ondarribi'n, Irun'en, Orduña'n, eta Las Arenas'etan egon eta gero eldu ei-zan Durango'ra, 1903'gn. urtean.

Ezkurdi-aurreko kalearen 32'gn. atean bizi izan ei-zan urte batzuetan. (Kale orrek orain Zumalakarregi jeneralaren izena daroa, eta lenago Olmedal kalea esaten jakon, bafia Durango-inguruetakoak Ezkurdi esaten deutse beti.)

“Frantzesia” esaten ei-etseen durengarrak Regoyos'eri, kanpotarakin frantzesez berbetan iñoz entzun eutseelako.

Lan asko egin eban Durango'n bertan eta inguruetan. Batez be kale-baztarretan, Castejon'en jauregiaren aurrean, Andra Maria'ko eleizaurrean, Durango'ko kaleak (esne-saltzalle, merkatura joaten ziran baserritarrak, eleizpeko martxanterak...), inguruetako mendiak

(Zubiaurretarrak Garai'tik pintau dabeezan Anboto, Untzillaitz, Mu-
garra...) oso begiko ebazan, eta or gelditu dira lauko ederretan
pintautaa.

Gizon apala eta ikasi onekoa zan. Bein be ez ei-zan asarratzen
umeak-eta eulien moduan ingurura etorriarren.

Egokia izango litzake Regoyos'ek Durango'n eta Durango-ingu-
ruetan egin ebazan laukoen barri jakitea: bakoitzaren gaiak, neurriak,
nun aurkitzen diran orain, etabar. Regoyos'en lauko-faltsoak, guzu-
rrezkoak, agertzen asi dirala esan eustan museo bateko zuzendari
batek. Diru asko balio dabe, ta jakiña, lotsabakokeriak egiteko prest
dagoz batoren batzuk, ikusten danez. Komeni da, ba, lenbaitlen Re-
goyos'en benetako laukoen barri emotea.

N. A.G.

GABRIEL ARESTI'RI.—*Zeruko Argia*-n (75-garren zenbakian)
ziri bat sartu didazun arren, ez nator beste ziri bat sartzera, neure
burua zuritzera baizik. Neroni ere, zure antzera, Lizardi-zalea bainaiz,
askotan agertu dudan bezala, Bilbao'n esan nuena gora-behera.

“Gauza tekniko asko esplikatu” omen nituen, diozunez, “gehienek
konprenitu ezkenituenak”. Konprenitu etzenituztenak, alegia. Nero-
nek ere, bear bada, ez neuzkan ongi konprenituak eta, orrexegatik
beragatik, ez naiz berriz emen asiko bazterrak aspertzen.

Lizardi'ri dioakionez soil-soillik herrituko dut emen auzia. Eus-
keraz ika ari geralarik, guztiok dakigumez, bi adizki-sail erabiltzen
ditugu: bata *k*-duna, vokal-artean *k* orren ordeaz utsa agertzen bada
ere, eta bestea *n*-duna. Orrela bereizten ditugu *zaik* eta *zain*, *duk* eta
dun, *nauk* eta *naun*, *zioat* eta *zionat*, eta beste ezin konta ahala.

Noiz erabiltzen ditugu batzuek eta noiz besteak? Erantzuna guz-
tziek dakigunez, badirudi alfer litzakeala orrezaz mintzatzea: *zaik*, *duk*,
zioat gizaseme batekin ari geranean esan oi ditugu; *zain*, *dun*, *zionat*,
berriz, emakume batekin ari geranean.

Maizegi, ordea, ongien dakizkigun erantzunak ez dira izaten ez
osoak ez zeatzak. Aspaldidanik arkitu dute filosofoek bistan dagoena
ez dagoela beti argi, ez agian geienetan ere, eta orrelaxe ikus dezakegu
Descartes burutsua Jainkoa ba dela —eta enganatuko ez gaituen Jain-
koa, gaiñera— erakutsi bearrean, oiñak ba dituela —eta oiñetan za-
patak— siñetsiko baldin badu.

Gure auzi onetan ere, astiroago begiratzen badiogu, nekerik gabe
ikusiko dugu ba direla nolanaiko izakiak, gorputz-dunak eta gorputzik
gabeak, ez direnak, ez gizezkoak eta ez emakumezkoak ez ezik, ez
arrak eta ez emeak ere. Eta, alaz guztiz ere, gerta ditekela gu aiekin
ika mintzatzea.

Zer gertatzen da orrelakoetan? Bateren batek erantzuna prest edukiko du. badakit. Baiña, eta barka bezait delako orrek, bere erantzunak deus gutxi balio duela esango nioke. Gramatika, eta gramatikabarrutian gabiltza orain, jakite enpiriko bat besterik ez da eta, enpirikoa den ezkerro, zer gertatzen den ikusi bear dugu eta ez zer gertatu bear litzakean. Gertatzen dena, gafiñera, ikusia dago, Lafon jaunak, *Via Domitia*-n (1957, 2-9), argitara zuen artikulu bati eskerrak.

Euskal-literatura aztertu zuen or Lafon'ek: liburu ikasiak eta lan-
duak ez ezik, baita erri-ipuiak eta erri-kantak ere. Eta euskal-literaturak, ao batez, erantzun garbia eman zion.

Ar dezagun, adibidez, Leizarraga erdalzale amorratua, baiña ita-
noa beste iñork baiño geiago sartu duena gure literaturan, eta ona zer
gertatzen den, Lafon'en itzez: "tous les personnages, divins et hu-
mans, sont tutoyés, au masculin ou au féminin selon leur sexe: Dieu
est tutoyé au masculin... Liçarrague traite comme masculin tout nom
qui ne désigne pas une *personne* de sexe féminin". Orrela, "gizonez-
koak", "arrak" dira Leizarraga'gan *Bethlehem, Capernaum, Ierusa-
lem(e), arima, hiria, oliua* "olibondoa, olibatzea", *escua, beguia, itsa-
soa, mendia, marzuzera* "masustondoa". Bein bakarrik egiten du uts,
Babylon-i emakume-antzera mintzatzen zaionean, eta ez da arritzeko
paillarda eta *alhargun* ez den *reguina* baita.

Orixe berbera gertatzen da Dechepare'gan (*O heuscara, lauda eza:
Garacico herria*), 1596-ko *Refranes y Sentencias*-etan (*Arduza enoc
yre gura*), Oihenart'en errefrau eta neurtitzetan (*Agur, ô sur curu-
zea, ... iustago equisic, et'aisinago gaiskiguiler vztec pena*), Zabala
eta Mogeldarren alegietan, Etchahun'en bertsoetan, Cerquand'ek jaso
duen pipitaki batean, Elissamburu'ren olerkietan, Salaberry'k eta Fran-
cisque-Michel'ek bildurikako kantetan, Mayi Ariztia'ren ipuietan eta
abar, eta abar.

Legez kontrako adibideak, Lafon'ek dionez, gutxi dira eta erraz
esplika ditezkeanak, erderaren eragiña dela medio: Elissamburu'ren
"Apecha eta lorea" (*La pauvre fleur disait au papillon céleste...*),
Lardizabal'ek (ez, ordea, Duvoisin'ek eta Uriarte'k) sugeari zorrotzen
dion *lurra jango den* ura eta, batez ere, Mendigatxa'ren ipuietan ager-
tzen diren franko.

Erronkariarrak, noski, erdera zeukan gogoan *txitxitera, inurria*
eta beste zenbait "ematzen" dituenen (1). Inguruko erderetan izenen

---

(1) Gauzatxo batean dabil oker Lafon, ene ustez: Mendigatxa'gan *olabeorra*
emakumezkoa eta *garagarra* gizonezkoa direla dionean, gaztelaniaz biak (*cizaña* eta
cebada) emakumezkoak izan arren. Erdal-akademikoren batentzat bai, bear bada, baiña
ez Mendigatxa'rentzat eta Bidangoztarrentzat: oentzat "olabeorra" *la ballueca* baitzen
eta "garagarra", berriz, *el ordio*.

gramatika-saillak eratzen baitu izakien “ar-emetasuna”, bestera baiño geiago, oraiñengo A. García Calvo’k erakutsi duen bezala: “Y, sin embargo, parece bastante claro que el hecho de que el melón sea el marido de la sandía y la naranja la mujer del limón entre nosotros no debe ser lo que les ha dado el género masculino y femenino, respectivamente, a los nombres de tales frutos, sino más bien la consecuencia de la diversidad de género gramatical que tales nombres ofrecían...; que de ahí mismo viene que entre nosotros el sol se llame Lorenzo y la luna Catalina, pero se inviertan los papeles del noviazgo o quede reducido a fraternal pareja según el género de los nombres de ambos astros en la lengua de que la imaginación mítica se sirva.” (2)

Lafon’ek ez zuen orratik ikusi Lizardi’reñ irudimen mito-sortzaillea ere gramatikaren mirabe izan zela: erdal-gramatikaren mirabe, ordea, ez euskal-gramatikaren. Orrela, geienetan, Udaberria “neskatxa urdin-yantzia” da; Negua, “agurea”, ez atsoa, Mitxeleta udazkenean “atsotu” bazaigu ere; Eguzkia, “yaun orail eder” eta “errege”; “Andra”, berriz, Lurra; Egun “begi-urdiña”, Gau “amaren” semea. Eta, batez ere, “mintzo yoria”, “izkuntza larrekoa”, “Aberriaren abots ezta”, neskata ezkonberri bihurturik! Zer esango ote zukean Dechepare zaharrak orrelakorik entzun balu?

Lizardi’k, beraz, zerak nortzean, izan du bere eredia, baiña eredu ori ez du ari zen izkuntzan arkitu, bestetan baizik: gogamenaren kolikorik gordeenean, gutxi uste zuelarik, zelatan zeukan izkuntza “atzean”. Eta bi izkuntzatan, naiz geiagotan, mintzatu bear duenari maiz gertatuko zaio orrelakorik, nai badu eta nai ez badu. Bai baita-kigu baztertzen gogoaren argi-une laburretan agertzen den arrotz gaitsetsia, baiña ez neurri berean uxatzen barren-gazteluko zoko galdue-tan barreiu dabilizan iratxo illaunak. Illunbeko jendeak ziria sartuko dio, bein eta berriro ere, argi-semeari.

“Mixelena jaunak —dion— dioena gora-behera, pagadiaren freskura atsedenean nire arima pausatzen jarraikiko dut, goiak egur ezearen kea izanen du kolore.” Eta Mixelenak berak ere orixe egingo du, bere itzak gora-behera, eta orixe egin bear, ez baitute itzok gure olerkaria ez goratzen ez beheitzen. Geienez ere, aren jokabideak ulertzen laguntzen ahal dute.

Edozeiñi gerta lekiok e orrelakorik eta edozeiñi gerta lekiokena ezin da izan pekatu larria. Pekatu au, gaiñera, orain ikusi dudanez, beste idazle batek ere egin zuen, aspaldixko gaiñera: Axular andiak.

Leizarraga’k, lehen bidenabar aipatu dudanez, onelaxe mintzaratzen du aberatsa: *Eta erranen draucat neure arimari, Arimá, badituc on*

(2) “La feminidad del camino”, *Emerita* 32 (1964), 49-56.

handiac anhitz vrthetaco[t]zat bilduac: reposa adi, ian eçac, edan eçac, eta atseguin har eçac, "Et dicam animae meae: Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare" (Lc. 12, 19).

Erdalzaleak gogor egin zion, bada, *anima, âme eta alma* femininoren indar elkartuari. Axular garbiak, berriz, ez zuen orrenbestetarako kemenik izan. Ikus nola mintzatzten zaion Aingiru begiraillea lurrean zaindu duen arimari (560-561 orr.): *Ha gaiçtoa, ene neccagarria... Amaren sabeletic iltqui intcen pontutic, pontu hunetaraino, bethi ere iarraiçui natçain, eznatçain behin ere apartatu. Anhitz enseiu eguin dinat, hire horretaric beguiratceco, eta oraï daramanan bide gaiçtoaren huts eraguiteco... Ceren nola baituen... heure burua heure escuco, hala eguin dun heure placera...: garaitu naun, eztun nitçaz conturic eguin... Galdu dinat nic neure trabaillua, eta bai hic ere, secula fin gabe cotçat heure burua.*

Eta aski da, noski, onezkero onezaz.

MITXELENA.

UDABE ABADEA, BONAPARTE'REN LANKIDE. — Ezta aitatzen Bonaparte'ren lankideen artean Udabe abadea. Nik eztoz beintzat ikusi ifiun aipamen ori, baña Baiona'ko omenaldian Vilallonga'tar On Jose Maria'k erakutsi euskun liburu bat, argitaratzen asia bai baña amaitu bakoia. Udabe'rena zan,

Irun'go gaisotegiko kapellaua izan zan Udabe, eta Tolosarra zala jaiotez, uste dot. Udabe abizeneko beste kapellau bat be egon zan Irun'go gaisotegian, eta Irundar zarrak gogoratzen dira beragaz, baña au etzan Bonaparte'ren lankidea, beste bat baño. Eztakit aideak izan ziran ala ez.

Emen daukagu, ba, Bonaparte'ren bizitza ta lanai buruz liburu on bat egiten danerako, isillik itxi bear eztan izen bat.

Noiz egingo ete da liburu ori? Gure Unibersidadea'ri itxaron bear-ko ete deutsagu bertako ikasleren batek bere gain artu dagian, graduak artzeko beartzat?

N. A.G.

